

Hogyan olvasnak a fiatalok?¹

Fenyő D. György

ELTE Radnóti Miklós Gyakorlóiskola

A szerző elemzi, hogyan olvasnak az újabb generációk, milyen olvasási és szövegértési stratégiákat használnak, hogyan alakul a szövegek befogadása, milyen módon formálódnak azok a gondolkodási, ismeretszerzési és tájékozódásbeli szokások és technikák, amelyek az olvasásra hatnak. Megkísérli áttekinteni, milyen új jelenségeket figyelhetünk meg az olvasás, írás, szövegalkotás és -befogadás terén. Valószínűnek tartja, hogy amit mint „kevesebb olvasást” vagy „az olvasás háttérbe szorulását” szoktunk azonosítani, amögött – legalábbis részben – megváltozott olvasási és gondolkodásbeli stratégiák állnak.

Kulcsszavak: ismeretszerzési és tájékozódási technikák, olvasási szokások, olvasási és gondolkodásbeli stratégiák

Arról, hogy *mennyit* olvasnak a fiatalok, meglehetősen pontos képet festenek azok a kutatások, amelyeket olvasásszociológusok a hatvanas évektől kezdve rendszeresen végeznek hazánkban; ismerünk időmérlegeket, különféle felméréseket a szabadidő eltöltésének változásairól, a szórakozási szokásokról. Arról ugyanezekből a vizsgálatokból szintén képet kapunk, hogy mit olvasnak a fiatalok, hogyan változott az olvasott és/vagy kedvelt szerzők névsora, hogyan módosult a folyóirat-, az újság- és a könyvolvasás viszonya, és így tovább. El tudjuk helyezni az olvasást a különféle ismeretszerzési és szórakozási formák rangsorában, a kulturális szokások között, tudunk arról, hogyan változott az olvasás presztízse.

Sokkal kevesebb szó esik azonban arról, hogyan olvasnak az újabb generációk, milyen olvasási és szövegértési stratégiák alakulnak ki, hogyan alakul a szövegek befogadása, milyen módon formálódnak azok a gondolkodási, ismeretszerzési és tájékozódásbeli szokások és technikák, amelyek az olvasásra hatnak. Nyilván ezekről azért is tudunk kevesebbet, mert míg a fenti szociológiai adatok pontosan mérhetőek, addig ezekről sokkal kevésbé állnak rendelkezésünkre egzakt, biztos információk és mérések. Ugyanakkor azonban nem kevésbé fontosak, mint az előbbieket, sőt, megköcskázatom: időnként még fontosabbak is, mivel sok mérhető jelenséget magyaráznak. Éppen ezért megkísérlem áttekinteni, milyen új jelenségeket figyelhetünk meg az olvasás, írás, szövegalkotás és -befogadás terén. Valószínűnek tartom többek között azt, hogy amit mint „kevesebb olvasást” vagy „az olvasás háttérbe szorulását” szoktunk azonosítani, amögött – legalábbis részben – megváltozott olvasási és gondolkodásbeli stratégiák állnak.

I. Milyen olvasást vár el az iskola, hogyan olvasunk hagyományosan?

(1) A megszokott olvasás lineáris. Ez azt jelenti, hogy egy könyvet, legyen az szépirodalom, lektúr vagy ismeretterjesztő könyv, tankönyv, alapvetően „az elejétől a végéig”

¹ A szerző a kurzuson elhangzó előadása a Fordulópont (2011. 2. sz. 11–34.) c. folyóiratban megjelent közleményén alapult, amelynek itt átszerkesztett változatát közöljük.

olvasunk. Ezen az sem változtat, hogy részletekben, megszakításokkal, esetleg kihagyásokkal olvassuk el a szöveget. A papíralapú újságot is így olvassuk. Mert hiába ugrunk át nagyon sok cikkre, hiába behagyunk félbe egyes írásokat, a kiválasztott egyes szövegeket, cikkeket „végigolvassuk”, és van képünk egy újság egészéről. Vagy ha egy gyerek kihagy egy regényben háromoldalmi tájleírást, attól még tudja, hogy kihagyott valamit, és tudja, hogy az hol helyezkedik el a regényben, csak éppen ő személyesen unja, feleslegesnek tartja stb., vagyis tudja róla, hogy az része, esetleg fontos része a szövegnek,

(2) Az iskolai tanuláshoz szükséges olvasás verbális, vagyis nyelvi elemekre, szavakra, mondatokra épül. Lehetnek a tankönyvekben ábrák, szemléltető anyagok, képek, ez nem változtat azon, hogy mindezek „illusztrációk”, vagyis kiegészítői az alapvetően szöveges magyarázatokra épülő tankönyvszövegnek. Például az egyes ábrákat is elmagyarázzuk, a történelmi forrásokat értelmezzük, vagyis minden a verbalitásnak van alárendelve, a nyelvi szöveggé való lefordításban áll össze. S a folyóiratok képanyaga is hasonló ehhez: még az annyira képekre épülő hagyományos folyóiratokban is, mint például a National Geographic, a cikkekhez és azok nyelvi szövegéhez vannak hozzárendelve az egyes képek.

(3) A hagyományos olvasási stratégiák célja az olvasott szöveg globális, teljes megértése. Akár tankönyvről, akár szépirodalmi műről, akár ismeretterjesztő szövegről legyen szó, a teljes szöveg elolvasása a cél, továbbá a szöveg lényegének, tartalmának teljes megértése a cél még akkor is, ha például egy tankönyvben fejezetről fejezetre haladunk. Természetesen a teljes megértés csak viszonylagosan lehet teljes, de ez nem változtat azon, hogy az olvasás célja a szöveg egészének megértése.

(4) Hagyományosan elvárjuk az olvasótól, hogy struktúrában gondolkozzék, fedezze föl a könyv (tananyag, újság, folyóirat, regény) felépítését, belső összefüggéseit, a szöveg – tananyag – belső struktúráját. Tartalomjegyzéket teszünk a könyvekbe, hogy áttekinthetőek legyenek, az iskolai tanítás során pedig minduntalan erre a struktúrára kérdezzük rá. Bármelyik tantárgyból hozhatunk példákat: melyik században járunk? Síkban vagy térben kell-e gondolkoznunk? Mit tanultunk a gazdaságföldrajz előtt Nagy-Britannia természeti viszonyairól, éghajlatáról? Ismerős az a fejezetek hierarchiáját kifejező számozásos rendszer, amelyet sok tudományágban előszeretettel használnak, éppen azért, hogy a részek viszonyát, az alá- és fölérendeléseket, a struktúrát minél pontosabban kifejezzék.

(5) Az egyes információelemeket megpróbáljuk elhelyezni a struktúrában, keressük a jelentésüket, értelmezzük őket. Nem elszigetelt tényeket tanítunk, hanem igyekszünk megtalálni azok jelentését, értelmét, kapcsolatát az egészszel. A szépirodalom hagyományos olvasása is arra épül, hogy a szereplők tetteit, érzelmeit az egész felől értelmezzük, hogy keressük a hősök tetteinek motivációját, és az egyes tettek indítékait mindig értelmezzük, és általában a többi szövegrész felől értelmezzük.

(6) Az olvasás során igyekszünk figyelembe venni a szöveg alkotójának feltételezett célját, intencióját. Nem tekintünk el attól, hogy mi a szöveg célja, hogyan és miért keletkezett. Másként használunk az iskolában egy tankönyvet, egy szöveggyűjteményt, másként olvasunk egy átfogó kézikönyvet vagy egy lexikont; a földrajzknönyvnek nem a tipográfiájából vagy a matematikakönyvnek nem a nyelvhelyességi kérdéseiből felelnek a diákok, hanem abból, ami a könyv vélhető célja, rendeltetése, amiért íródott és olyanra íródott, amilyen. Még ha az irodalom tanítása során gyakran hangsúlyozzuk is, hogy a beszélő/elbeszélő nem azonos a szerzővel, azért a szöveg műfaját, keletkezésének néhány fontos körülményét, a szerző világlátását stb. nem hagyjuk figyelmen kívül.

Összegezve tehát: az elvárt és hagyományosnak tekinthető olvasás lineáris, verbális, globális, strukturális, értelmező és intencionális.

II. Milyen új olvasási stratégiák jelentek meg, váltak gyakorivá vagy dominánssá az utolsó másfél évtizedben?

A mai diákok ugyanis véleményem szerint meglepően sokat olvasnak, ha olvasásnak tekintünk mindenféle jelek dekódolását, a jelek közötti eligazodást. A mai diákok szövegolvasása alapvetően új stratégiákra épül: szimultán, információválogató, ugrásszerű, egyedi elemekre koncentráló, a felhasználóra koncentráló, képi, továbbá sokkal gyorsabb, mint az előző generációé.

(1) A mai olvasók egyszerre több információs csatornát működtetnek, és az információk egyszerre, szimultán módon érik őket, ezért a szövegek befogadása is szimultán módon történik. A két, talán legfontosabb jelenség a televíziós csatornák működése, továbbá a számítógép többfunkciós használata. Néhány évtizeddel ezelőtt egy televíziós híradóban vagy magazinműsorban embereket láttunk, akik beszéltek, és a befogadónak ezt az információs pályát kellett követnie. A háttérben látható illusztrációs képsorok jelentettek ugyan egy második információs utat, ekkor már két dologra kellett figyelni, de ezek ugyanazt a történetet tartalmazták, csak az egyik elmondta, a másik bemutatta, illusztrálta. Amikor megjelentek az alul futó szövegcsíkok a hírtelevíziókban, azokban már nem ugyanarról a témáról volt szó, hanem folyamatosan érkeztek az újabb és újabb – az éppen tárgyalt történettől független – hírek. Mára a folyamat kiterjedt egyéb műsorokra is: miközben valaki beszél, közben ugyanarról olvashatók feliratok a képernyő egyik részén, gyakran illusztráló képsorokat is láthatunk, továbbá a háttér maga is mozog, és mindezenközben egészen másról szóló szövegeket (például sms-üzeneteket, híreket) olvashatunk alul. Ez értelemszerűen el is jelentékteleníti az egyes információkat, hiszen azt jelenti, hogy lényeges és lényegtelen, közeli és távoli, fontos és efemer szövegek kerülnek egyszerre, egy időben a befogadó-olvasó elé.

A számítógép ugyan csak felkínálja, hogy valaki szimultán módon, egyszerre több csatornán kapjon információkat, de mára ez lett a számítógép leggyakoribb használati módja. Egy mai diák egyszerre olvas valamit az interneten, csetel vagy msn-ezik, van fent a Facebookon vagy más közösségi portálon, hallgat zenét szintén a számítógépről, játszik és dolgozik. Vagyis ki van nyitva egyszerre három–hat program, és az egyik információs útról és szövegvilágból egyetlen kattintással lép át egy egészen másikba. Ez folyamatos szövegolvasási, szövegértési és szövegalkotási feladatot is jelent, mégpedig egyszerre írásbeli szövegeket, szóbeli szövegeket (Skype), és digitális szövegeket, amelyeket elektronikus írott szóbeliségnek nevezhetünk. A figyelem megosztása, az egyidejűség, a különféle szövegekbe való ki- és bekapcsolódás egészen más szövegolvasási technikát igényel, mint amikor egyetlen szöveget alkot vagy ért meg valaki. Az egyes csatornák itt is eljelentéktelenítik egymást: nem gondosan megformált szövegeket olvasnak és alkotnak kommentelve, csetelve, ímélezve, hanem rövid, gyorsan odagépelt, könnyen befogadhatóakat.

(2) Az olvasás során leggyakrabban egyes információkat keres ma egy az interneten kereső, dolgozó vagy olvasó ember. Nem is kell végigolvasnia végig egész szövegeket, mert minden technikai feltétele megvan annak, hogy csak azt olvassa el, azt szedje ki a szövegekből, amit keres. Különböző keresőprogramok vannak, és egyes szavakra, bármilyen nyelvi elemre rá lehet keresni a segítségükkel. Így jött létre a szkiping-típusú, információkereső olvasás, amelynek az az előnye, hogy nagyon gyorsan rá lehet lelteni azokra az információkra, amelyek érdekelnek valakit. Természetesen ez ahhoz is vezet, hogy nem kell egész szövegeket, egész gondolatmeneteket végigolvasni. Elég egy-egy szóra, kifejezésre rákeresni, ahhoz hozzáolvasni a szó közvetlen, esetleg tágabb szövegkörnyezetét, és az olvasási feladatok egy jelentős

részében el lehet tekinteni attól, hogy valaki egy egész szöveget vagy értelmes szövegegységeket, fejezeteket, bekezdéseket végigolvasson.

(3) Az olvasás iránya is megváltozott: nem lineárisnak, hanem ugrásszerűnek nevezhetjük. Imént már láttuk, hogy nem kell teljes szövegeket végigolvasni az elejétől a végéig, hanem gyakran elég bele-beleolvasni különböző szövegekbe, és válogatni belőlük. Jó példa lehet erre a nyomtatott és az elektronikus sajtó olvasási módjának összehasonlítása: az egyik esetben valaki végignézi a lapot, és eldönti, mit olvas el, mit nem. És még ha abbahagyja is olvasás közben egyik-másik cikket, akkor is csak így jut előre az újságban. Ám ha egy újság internetes változatára rátekinünk, rögtön szembetűnik, hogy egyszerre, egyidőben látunk több tucatnyi cikkcímet a hozzájuk tartozó leaddal, bevezetővel együtt. Szintén egyidőben megjelennek a képek is, és csak újabb kattintás után jutunk el egy-egy újságcikkhez. Vagyis egyrészt a szemünk ugrál folyamatosan az egyes szövegek között, másrészt a gondolkodásunk követi ezt az ugrálást.

Ugyanez az egyénileg megalkotható olvasási irány, az ugrásszerűség jellemzi az internetes portálokon fellelhető tartalmak olvasási módját. Mindenhol lehet keresni a tartalomjegyzék szerint, bár a legördülő menüpontok rendszere már a tartalomjegyzékben azt eredményezi, hogy az olvasó csak bizonyos részeket nézzen meg. Ám ennél fontosabb, hogy mindenhol van beépített gyorskereső, fogalomkereső, meg lehet adni bizonyos paramétereket, szűrési feltételeket, amelyek segítségével el lehet jutni bármilyen információhoz. Ám amikor a számítógép keresőrendszere valahová ugrik (így is használja az informatikai nyelv: ugrás), ugyanakkor a számítógépet használó olvasó olvasása is ugrik, önmagában álló elemről másik önmagában álló elemre halad.

(4) Az a fajta olvasás, amelyről most beszélünk, nem struktúrákban gondolkodik, hanem egyedi elemekre koncentrál. Az újságok, napi- és hetilapok nyomtatott és internetes változatának összehasonlításából kiderül, hogy az egyes cikkek olvasása során nem látjuk át az újság szerkezetét, kevésbé látjuk a rovatokat, nem figyelünk az esetleges kapcsolatokra a cikkek között. Egy újság mindig erősen strukturált, de megszerkesztett egész, az internetes verzióknál viszont a hangsúly tovább tolódik az újság egészéről vagy rovatairól az egyes írásokra.

Az internetes keresések esetén is egyes elemekre kereshetünk rá, s csak az egyes találatoknál nézhetjük meg az összefüggéseket. Ezért szokás egy-egy adat vagy szöveg forrásának annyit megadni, hogy „internet”, vagy az élőbeszédben úgy hivatkozni egyes információkra, hogy „az interneten olvastam”. Nagyon sok naiv olvasó nem tesz különbséget aszerint, hogy valakit hol, milyen összefüggésben talált meg: egy honlapon vagy egy blogban, hogy milyen tekintélyű és megbízhatóságú honlapról van szó. Természetesen korábban sem tudott mindenki különbséget tenni az egyes könyvek vagy újságok mint információforrások között, nagyon sokan nem voltak tisztában azzal, hogy egy-egy állítás érvényessége vagy igazságtartalma nagyon különböző lehet attól függően, hogy hol jelenik meg. Ami új jelenség ebben: az elektronikus médiumon keresztüli olvasás kifejezetten érzéketlenné teszi az olvasót a megjelenés helye, így az egyes szövegek pozíciója, továbbá belső gondolatmenete, belső struktúrája iránt.

(5) A mai olvasó számára a hangsúly áttevődött a szerzőről és a szerzői szándékról a befogadóra, az olvasóra. A felhasználóra koncentrált olvasás fontosabb lett, mint annak kiderítése, mi lehetett az alkotó, író intenciója. Mivel lényegében mindenfajta szövegből nagyon könnyű kimásolni részeket, könnyű akár egész szövegeket is átmásolni (és így van ez a képekkel, hanganyagokkal, zenékkal is), ezért a szövegek sorsa teljesen a felhasználók kezében van: lecsökkent annak a jelentősége, hogy egy

szervő mire szánta a szövegét, és megnőtt annak a jelentősége, hogy mire akarja a befogadó felhasználni. Átvehetők egész szövegek, de egyes bekezdések és mondatok is. A feltöltött képek kiszakíthatók a fényképalbumból, amelybe rakták őket, és áttehetők más cím alá, más funkcióval. Sőt, a különféle képmanipuláló programok segítségével teljesen át is formálhatók. Mindennek természetesen volt előzménye, ismert a kollázs technikája akár a képzőművészetben, akár a szövegalkotásban. Lényegileg új azonban, hogy ezt bárki és bármikor megteheti és meg is teszi, tömegessé vált szöveghasználati móddá vált, továbbá hogy technikailag lehetővé vált az, hogy akár az eredeti elolvasása (vagy teljes elolvasása) nélkül is létre lehet hozni új, saját szövegeket.

A mai honlapokon gyakori, már szinte kötelező elem a címkefelhő beépítése. Ez a rákeresések és az előfordulások gyakorisága szerint rendezi el a honlap kulcsszavait, és aszerint lesznek az egyes szavak nagyobbak vagy kisebbek, élénkebb vagy halványabb színűek, hogy hányan kerestek rá, vagy hogy a kereső által megadott szóval, kifejezéssel milyen gyakran állnak kapcsolatban. Vagyis ez is egyfajta tartalomjegyzéknek tekinthető, de olyannak, amely nemcsak hogy állandó mozgásban van, de amelyet az olvasók, a keresők szerkesztenek – mintegy öntudatlanul.

(6) Egészen radikálisan megváltozott a kép és a szöveg viszonya. A mai olvasó elsősorban a képekből indul ki, és ezekhez képest másodrendű a nyelvi szöveg. Ikonok egész sora veszi körül az embert, a felnövő gyerekek előbb tanulják meg olvasni az ikonokat, mint a szöveget. Ez sem teljesen új jelenség: már harminc évvel ezelőtt is kívülről fűjték a középső csoportos óvodások az autókön található emblémákat. Ám a kép és a szöveg aránya megváltozott, jóval több képi információ veszi körül a ma felnövő nemzedékeket, mint korábban. Ugyancsak megváltozott ezek aránya egyes szövegtípusokon belül.

Gondoljunk a rajzfilmek világára: mérhetetlenül sok rajzfilmet nézhetnek meg – és néznek is meg – a gyerekek, és ezekben nem a mesélő hangja, nem a nyelvi humor a döntő, hanem a képiség, a képekben megfogalmazott akciók. Vagy ha megfigyeljük a kisdíjak között igazán népszerű képregényeket: az alapvető történetet a rajzok hordozzák, a szövegbuborékokban legfeljebb ehhez kapcsolódva, a képi információkat kiegészítve jelennek meg nyelvi elemek.

(7) A mai nemzedékek olvasása sokkal gyorsabb, mint korábban. A számítógépmoitor eleve felgyorsítja az olvasást, mert közben az olvasó folyamatosan manipulál (az egérrel továbbítja a szöveget, rákattint, átkattint stb.). Emellett a sok információ imént említett együttese ugyancsak a gyorsabb olvasásra ösztönzi az olvasókat. Az egyes elemekre koncentráció szintén azt eredményezi, hogy a közöttük lévő szöveget ne vagy szándékolatlan felületesen olvassa el az olvasó. A szöveg átfutását mint kulturális technikát természetesen régóta ismerjük, de azt vagy a felidézés, ismétlés, vagy a gyors áttekintés szándéka vezérli, és nem tekinthetjük azonosnak a megértésre törekvő olvasással.

III. Az olvasást körülvevő kulturális-gondolkodásbeli szellemi közeg

Az olvasást körülvevő kulturális-gondolkodásbeli szellemi közeg **lényegesen változott, és ez szintén erősen módosítja az olvasást, az olvasási stratégiákat, a szöveg megértést.** Vegyünk sorra néhány ilyen, véleményem szerint fontos hétköznapi jelenséget: a köznapi, gyakorlatias olvasás háttérbe szorult; a kézírás háttérbe szorult; az elektronikus írásbeliség jelentősége megnőtt; az elektronikus írásos szóbeliség előtérbe került; az információk mennyisége rohamosan nőtt; az embereket érő ingerek

erőssége nőtt; a megformált történetmondás szerepe csökkent; az információk és tudások stabilitása csökkent; az egyes információk jelentősége csökkent, a hangsúly áthelyeződött a befogadóra; az emberek viszonya a múlthoz lényegesen megváltozott.

(1) Visszaszorult a hétköznapiakban az olvasás, legalábbis sok gyakorlati feladatot nem olvasással oldunk meg, mint korábban, vagy legalábbis nem szövegolvasással, hanem piktogramok olvasásával, illetve nem áttekintő olvasást kell használnunk, hanem csak információkiemelő olvasást. Gyakori hétköznapi szövegtípus például az

instruáló szöveg: hogyan kell egy szerkezetet használni, egy ételt megfőzni, egy eszközt vagy bútort összerakni. Ezek közül a szerelési útmutatók nagy része ma már nem szöveget, hanem rajzokat tartalmaz, az IKEA összeszerelési útmutatóiban például egyetlen szó sin-

csen, csak rajzok. Igaz, ez is olvasási feladat, képolvasást igényel, de nem hagyományos szöveget kell megérteni.

A közlekedésben nagyon gyorsan terjed az utasírányító informatika. Az autóvezetésben korábban térképpel tájékozódunk, ez komoly szövegolvasási feladatot is jelentett, továbbá át kellett tekinteni egy-egy város vagy ország úthálózatát, össze kellett hasonlítani a térképet a környezettel, el kellett olvasni idegen nyelvű feliratokat. Az autók irányítását mostanában átvevő GPS mindezt feleslegessé teszi. Vagy egy nagyon apró térképrészlet alapján tájékozódunk, amely jelzi, hol vagyunk és merre kell menni, de amely mindig csak az autó jelen helyzetére és az elérendő célra koncentrálna, vagy egy hang folyamatosan instruálja az autóvezetőt, ezzel az átlátás, áttekintés feladatát levéve róla.

A távolsági közlekedésben korábban menetrendek segítségével tájékozódunk. A ma használatos internetes rendszerek nem teszik szükségessé, gyakran lehetségessé sem, hogy valaki átlássa az útvonalát. Nem lehet olvasgatni sem a menetrendet, ami pedig érdekes, gyakran szórakoztató olvasmány volt, nem kell megfigyelni, melyek a közlekedési csomópontok, mert a számítógép a felhasználó által beírt adatoknak megfelelően szűri az információkat, és csak azt adja át, amire annak szüksége van. A menetrendolvasáshoz hasonlóan csökkent az iménti példánkban említett térképolvasás lehetősége is, pedig sok érdekességet le lehetett olvasni egy térképről.

(2) Köztudott, hogy az olvasás rendkívül szoros kapcsolatban áll az írással, együtt tanítják e kettőt, írva olvasunk és olvasva írunk. Az iskolában továbbra is fontos szerepet tölt be az írás, ám az iskolán kívüli világban egyre csökken az írás szerepe. Mindenekelőtt abban, amit hétköznapi írásbeliségnek nevezhetünk. Köztudott, hogy a postai levélforgalom jelentősen csökkent az utóbbi években, ezen belül pedig a személyes levelezés a töredékére. Néhány évtizeddel ezelőtt – a viszonyításnak nincs abszolút nulla pontja, hanem az emlékezetben még meglévő, de már elmúltak tekinthető kort tekintjük a hétköznapi gondolkozásban viszonyítási pontnak – ezernyi

olyan élethelyzet volt, amelyben levelet, képeslapot, üdvözlő lapot írtak egymásnak az emberek: távolban élő rokonokkal és barátokkal így tartottuk a kapcsolatot, egy hosszabb utazás, egy balatoni vagy külföldi nyaralás spontán és természetes alkalmak voltak a levélírásnak. Ha egy gyerek nyári táborba ment, ha a nyarat a nagyszülőknél töltötte, akkor természetesen írt levelet vagy képeslapot haza. És persze minden jelentős alkalomhoz legalább egy üdvözlőlappal tartozott: karácsonyi, újévi, születés- és névnap lapok tucatját vagy akár százait írta meg egy ember egy évben. Az alkalmi üdvözlők átalakulása fokozatosan történt meg: először elterjedtek az előregyártott képeslapok, amelyek némi kéziratos kiegészítést még lehetővé tettek. Mostanra a képeslapok felköltöztek az internetre: több tucat elektronikus képeslapküldő szolgáltatás ajánl több ezer különféle képeslapot, amelyeket kattintással el lehet juttatni a címzetteknek.

A közzsférában is háttérbe szorult és egyre inkább háttérbe szorul a kézírást: korábban egy-egy kérvényt, beadványt, pályázatot saját szavainkkal kellett megfogalmaznunk; mára meghatározó formává vált a kész nyomtatványok rendszere, amelyeket néha még papíron kell kitölteni, de az elektronikus ügyintézés olyan rohamos gyorsasággal terjed, hogy nem nehéz megjósolni, hogy szinte teljesen kiszorítja a papíron történő, írásos fogalmazási munkát és a kézírást igénylő szövegeket. Az e-ügyintézés rohamos térhódításának vagyunk szemtanúi, amikor az országban sok ezer e-pont jött létre, a hivatalos ügyek nagy részét az elektronikus ügyfélkapun keresztül bonyolíthatjuk le, így adjuk be az adóbevallástól kezdve a pályázati űrlapokig a legtöbb hivatalos dokumentumunkat, és így intézzük a jegyfoglalástól a bankügyletekig nagyon sok más hivatalos ügyünket. Néhány éve tart az a folyamat, hogy az iskolák is kezdenek átállni az elektronikus írásbeliségre: rohamosan terjed az elektronikus napló, amely ugyanúgy működik, mint bármely más elektronikus dokumentum.

A tanulási folyamat jelentősen megváltozott az utóbbi években, mégpedig az is oly módon, hogy a kézírást háttérbe szorult. A legelemibb tanulási technikaként tartottuk számon még néhány évvel, egy évtizeddel ezelőtt is a jegyzetelést. A tanuló vagy diák hallott egy tanári előadást, és azért, hogy azt rögzítse és megjegyezze, önmagának lejegyzetelte. Ma az egyetemi órák zömében a tanárok prezentációt használnak, ami azt jelenti, hogy kész diaanyaggal jelennek meg, majd nagyon gyakran ezt a prezentációt (ppt-t, prezit, smartot) felteszik a honlapjukra, a levelezőlistára, letölthetővé teszik. A diákokban automatikusan merül fel az a kérdés, hogy miért jegyzeteljenek, ha az anyag úgyszólván elérhető lesz később. Szintén nagyon gyakori, hogy a táblát, a táblavázlatot vagy a prezentációs anyagot a diákok egy az egyben lefényképezik. Ez technikailag nem okoz ma már gondot, a legtöbb mobiltelefon alkalmas erre. Vagyis egy kész prezentációt vesznek föl egy adathordozóra, kiiktatva belőle a kézírást, és ezzel természetesen a befogadói aktivitást is.

Sok egyéb olyan helyzetben, ahol szintén korábban kéziratos jegyzettel rögzítettünk valamit, például városnézéskor, múzeumokban, szintén úgy érzi az ember, hogy felesleges fölírnia bármit, hiszen minden emléktábla lefotózható, és minden múzeum honlapján megtalálható minden információ a kiállításokról és műtárgyakról.

(3) Az írásbeliségen belül rohamosan nő az elektronikus írásbeliség aránya és jelentősége a kézíráshoz képest. Nem kérdés, hogy levelet ír az ember akkor is, ha kézzel írja meg, és akkor is, ha számítógéppel. Ám más lesz a szövegalkotás gyorsasága vagy lassúsága, a fogalmazás igényessége, az önellenőrzés módja, alaposága, és más lesz a szöveg belső struktúrája, más mondatok születnek így és úgy. Az elektronikus levelezés kiiktat egy fontos tényezőt, az időt: lényegében a megírás, az elküldés, a megkapás és az elolvasás ideje nagyon közel kerül egymáshoz, szinte azonnal olvassák is a levelet, nagyon gyakran meg is válaszolják.

A kézírásos naplóírás mellett megjelent és rohamosan terjed az elektronikus napló, a blog. Ez a hagyományosan kézírásos műfaj a technikai környezetének és lehetőségeinek megváltozásával jelentős mértékben megváltozott. Nemcsak az időtényezőt változtatja meg teljesen az elektronikus naplóírás lehetősége, de az intim és csak önmagának szóló napló műfaját is gyökeresen átformálta. Azonnal a nyilvánosságnak is szól a blogos napló, és ehhez képest másodrendű kérdés az, hogy mekkora nyilvánosságnak. Műfajilag a naplóírás, a publicisztika, a nyílt levél és a szépirodalom közötti új műfaj jött létre. Az írást és az olvasást elősegítő elemmé is vált: olyanok is írnak blogot, akik nem írtak volna naplót, vagy sokkal kevesebbet írtak volna bele. Olvasni is nagyon sokan olvasnak blogokat, terjed a népszerűségük – elsősorban a hagyományos újságírás rovására –, és kialakultak a tematikus blogok (például gasztroblogok, gyerekblogok, politikai blogok, oktatási blogok). Ez – elképzelhetően – újabb embereket von be az olvasásba.

Az előjegyzési naptárak részint átköltöztek a számítógépekre és mobiltelefonokba, notebookokba, vagyis kézírásról az elektronikus írásbeliség területére, részint – a telefonálási lehetőségek megsokszorozódásával – feleslegessé váltak.

(4) A hétköznapi írásbeliségben sokkal nagyobb teret nyert az elektronikus írásos szóbeliség. A számítógép használók jelentős része – és ezen belül a fiatalok különösen – sokat írnak: csetelnek, fórumoznak, kommentelnek, sms-eznek. Ezek a formák féléven vannak az írásbeliség és a szóbeliség között: írásos karaktereket gépelnek

be a csetelők, de zömmel ugyanolyan rövid szövegeket és válaszokat írnak, mintha beszélnének, ugyanolyan gyorsan reagálnak egymás szövegeire, ugyanúgy interaktív a csetelés, és az egyes megszólalások nem önmagukban értelmesek, hanem a másik csetelő szövegével együtt. Továbbá éppoly mulandó szövegek születnek, mint egy hétköznapi szöveges párbeszédben, nem is törekszenek a beszélgetők arra, hogy néhány perc-nél-óránál tovább fennmaradó szövegeket alkossanak. Élőbeszédszerű a rövidítések nagy száma (mintha elharapnánk egy-egy szót, nem artikulálnánk erősen, csak annyira, hogy csevegőtárs éppen megértse), és az emotikonok, hangulatjelek folyamatos használata (legismertebb a szmájli, de több tucatnyit találhatunk).

Az írás jelentősége a szóbeliséghez képest csökkent. Ebben nem is a számítógépnek, hanem a mobiltelefonok gyors elterjedésének van döntő jelentősége, bár a Skype, a távkonferencia és egyéb lehetőségek megjelentek és terjednek az internet használatában is. A családtagok, ismerősök és barátok egymás közötti folyamatos kommunikációját viszont teljesen átformálta az a lehetőség, hogy helyhez és napszakhoz nem kötötteen lehet egymással beszélni. Eltűntek a korábbi cédulák, a konyhaasztalon hagyott levelek: ki mikorra érkezik, mit kell elintézni, kit kell visszahívni telefonon. A mobiltelefonok azt eredményezték, hogy bárki és bármikor beszélhet a másikkal, vagyis sokkal kevésbé kell megszűrni, kivel és mikor beszél valaki.

(5) Az embereket – ezen belül a mai diákokat – érő információk mennyisége rohamosan megnőtt és folyamatosan nő. Ezt azt eredményezi, hogy az egyes információk jelentősége lényegesen csökken, továbbá állandó információ-éhség alakul ki: hiányérzet azokban a helyzetekben, amikor nem kap valaki sok információt. Például a legegyszerűbb Word-konfigurációk a nyitólapon körülbelül 100–120 önálló információs egységet, itemet tartalmaznak. Vagyis amikor valaki megnyit egy teljesen egyszerű Word-dokumentumot, akkor azonnal ennyi elem között kell eligazodnia ahhoz, hogy dolgozni tudjon. Természetesen ezeket nem olvassa végig, egy részüket talán észre sem veszi, de nagy részüket mégiscsak tudja használni, ha pedig tudja használni, ak-

kor azért tudja, mert el tudta olvasni őket. Innen tudja, hogy mit kell csinálni akkor, ha például el akarja menteni a gépelt szöveget, vagy ha négyszög alakú területre akar képet behelyezni. Ezek között az elemi információs egységek között vannak szöveges, számos és képes információs egységek egyaránt. Legtöbb közülük az ikon, körülbelül az egységek 60 %-a, szöveges az információk kb. 30 %-a, számmal kifejezett körülbelül 10 %-a. Ezek természetesen nem minden beállításra igazak, emellett vannak egyszerre képet és számot, szöveget és számot is tartozó elemek. A mennyiség azonban feltűnő, az arányok pedig beszédesek.

A mai vásárlási szokásokat alapvetően a nagyáruházak, a bevásárlóközpontok és plázák határozzák meg, mindannyian járunk ilyenekbe. Ezek folyamatosan kommunikálnak a vásárlóval, mégpedig olyan mennyiségben árasztják el olvasnivalóval a betévedőt, hogy nem is lehet kivonni magunkat az elolvasandók hatása alól. Egy-egy nagy bútóráruház (IKEA, Kika stb.) minden részleghez és minden bútorhoz sok-sok szöveget fűz. Egy-egy nagy bevásárlóközpont (Tesco, Auchan stb.) feliratok ezrével igazítja el és ösztönzi fogyasztásra a betévedőt. A plázákban, amelyek éppen a fiatalok életének fontos színhelyeivé váltak, szintén ezernyi felirattal hívják föl magukra a figyelmet az egyes boltok, és szintén folyamatosan zenét vagy reklámokat lehet hallani. Ha ezeken belül egy-egy multiplex előterét is megnézzük, még sokkal több inger éri az embert és nagyon sok olvasnivaló.

A számítógép, különösen az internet okozta információbőség szinte követhetetlen: egy-egy hírportálról folyamatosan érkeznek a hírek, vagy a közösségi portálokon, a Facebookon, állandóan érkeznek a saját ismerősi kör információi. Sőt, az információ itt is újabb információt szül: az eseményekre és megjegyzésekre reagálni lehet és szó-kás, ami újabb és újabb információt jelent az olvasó számára.

Egy-egy intézményi vagy egyéni honlap is attól válik nézetté, hogy rendszeresen új és új információk jelennek meg rajta. Az a jó honlap, amely – természetesen más kritériumokon, a jó eligazodáson, az igényes kivitelén stb. kívül – információgazdag és naprakész. Márpedig mindkét kritérium azt jelenti és eredményezi, sok információt kell eljuttatni az olvasókhöz, és minél gyorsabban kell váltani az információkat.

Az információbőség jelensége és az ennek eredményeképpen létrejövő információs igény a televíziós műsorokra és a filmekre erősen rányomja a bélyegét. Egy néző egy-egy tévécsatorna műsora mellett – ha csak nem akar szándékosan végignézni valamilyen filmet vagy programot – körülbelül 7 percig hajlandó kitartani anélkül, hogy átváltana másikra. Vagyis a műsorokat úgy kell összeállítani, hogy egyrészt tetszőleges hét percen belül legyen kép, esemény, inger, ami odaszögezi a nézőt a csatornához, ami meggyőzi arról, hogy azt kell néznie. Ehhez pedig egyre gyorsabb vágásokra, egyre bonyolultabb képekre, egyre dinamikusabb hírfolyamokra van szükség. A jelenség nálunk a kilencvenes évek közepén, a kereskedelmi tévécsatornák megindulásával kezdődött, majd a több hírcsatorna indulásával folytatódott. A nézőkért folyó verseny létrehozta a tévécsatornák közötti szörfölés jelenségét, a távkapcsoló-jelenséget. Így a néző még akkor is előállítja önmagának az információbőséget, ha külön-külön egy-egy adás vagy műsor lassabb lenne.

A filmek sebessége is felgyorsult; ez nem elsősorban a cselekményvezetésben vagy a szövegekben érhető tetten, hanem a képi világban. A filmek egysége a beállítás, vagyis az tekinthető információs egységnek egy filmben, mert a vágás egy másik beállítást, jelenetet, látószöveget eredményez. Egy átlagos másfél–két órás játékfilm 1500–2200 beállítást használ, ami azt jelenti, hogy kb. 2,4–3,6 másodpercenként van vágás, és kap a néző új impulzusokat, egy új beállítást, esetleg új jelenetet is. Vagyis a nézőnek ennyi önálló elemből kell összeraknia egy film történetét. A vágások száma

a 20. század eleje óta folyamatosan nő, ezért érzünk egy valaha nemcsak szépnek, de érdekesnek és jó tempójúnak látott filmet is húsz-harminc évvel később elviselhetetlenül lassúnak. Ám a mai generációk információs nyelve már nem is a film, hanem a videoklip és a reklám. Márpedig ezek körülbelül egy másodpercenként hoznak új beállítást, egy másodpercenként vágják a klipeket, vagyis másodpercenként új és új látvány tárul a néző elé. A klipek filmes nyelve természetesen hat a filmekre és a film-befogadókra egyaránt, és a folyamat felgyorsítja önmagát: ahogy egyre gyorsabb filmekhez szokik egy néző-generáció, úgy igényelnek még annál is valamivel gyorsabb és gyorsabb filmeket.

De a virtualitáson kívüli világban is jelentősen megnőtt az embereket érő ingerek száma. Érdekes összehasonlítani ebből a szempontból azokat a fényképeket, amelyek bizonyos helyszínekről készültek száz évvel ezelőtt azzal a látvánnyal, amit ma ugyanazokon a helyszíneken láthatunk. Tanulságos, ha olyan fotóalbumokat lapozgatunk, ahol ugyanazokat a helyszíneket látjuk száz évvel korábban és ma (mint például Lugosi László fényképalbumait, a Klösz György századfordulós budapesti fotói vagy Orbán Balázs erdélyi fotói nyomán készült száz-százhusz évvel későbbi felvételeket). A képeken feltűnően több az ember és az esemény, a tábla, felirat, több a jármű, a jelzőlámpa, több a hirdetőoszlop és plakát. Vagyis az utcán járva is több inger éri az embereket, ráadásul nagyobb és erősebb ingerek. Nagyon új jelenség az óriásplakát, körülbelül húsz éves – és éppen ezért nagyon új a szó is. És ma már beszélhetünk gigaplakátokról és gigaposzterekről, amelyek egész házfalakat foglalnak el. Egy-egy forgalmasabb budapesti közterületen, téren ha körülnézünk, elképesztő mennyiségű információ ér bennünket, közte nagyon sok olvasásra szánt információ is. (Nem tekintendő komoly vizsgálatnak, csak próbának: a Széna tér sarkán állva egy perc, hatvan másodperc alatt hetvenkét olyan önálló szöveget tudtam megszámolni, amelyet el kell/lehet olvasni. Önálló szövegnek tekintettem az egyes, akár rövid, akár hosszú szövegeket tartalmazó reklámokat, de a gépkocsik rendszámtábláját vagy egy-egy KRESZ-táblát is, amelyen nem szöveges az információ, hanem képi.)

(6) Miközben az információk száma megnőtt, lényegesen megnőtt az ingerek erőssége is: vagyis minden szempontból magasabbra került az ingerküszöb, és az emberek csak egyre és egyre erősebb ingerekre reagálnak. A televíziókban azért mozog folyamatosan a kamera a műteremben felvett műsorokban is (hírműsorokban, beszélgető-show-kban, vetélkedőkben, valóságshow-kban, magazinműsorokban), mert ugyanazt a helyzetet is úgy akarják közvetíteni, hogy folyamatosan más-más látványok táruljanak a néző elé.

Az internetes reklámokon és a bannereken ma már folyamatosan mozog valami: vagy animációt látunk, vagy legalább változó szöveget, gyakran rövid filmet; nem elégzik meg a reklámozó egy felirattal vagy nem elegendő egy jelzés egy linkhez, hanem ezek folyamatosan fel akarják hívni magukra a figyelmet, márpedig ezt csak erős és egyre erősödő ingerekkel lehetséges.

Az egyetemi órákon használt prezentációk, amelyekről már beszéltünk, szintén az erősebb inger eszközével élnek. Ugyanezt tapasztalhatjuk mindenféle tudományos, gazdasági és politikai konferencián, szakmai továbbképzésen, előadáson. Egy megvilágított falfelület vagy különösképpen egy interaktív tábla nagy képernyős számítógép-monitorja fényerőben, az információk mennyiségében, mozgással és animációval egyaránt sokkal erőteljesebb ingerforrás, mint egy átlagosan megvilágított, csak beszélő, magányosan álló előadó. És ez a folyamat már bőven elérte a közoktatást is: elsősorban az interaktív táblák térhódításával, de a projektorokkal, a tanulói laptopokkal, a kisgyerekek számára kifejlesztett („kakaóbiztos”) számítógépekkel felerősödtek

a diákokat érő ingerek a tanórán. A folyamat logikus, hiszen a diákok egy olyan információs közegből érkeznek meg az iskolába és a tanórákra, ahol már egy gyorsabb és erősebb információáramláshoz szoktak.

Az ingerek erősödése különösképpen erős a diákok szubkultúrájában meghatározó zene világában. Legkönnyebben ezt a hangerő növekedésében lehet megragadni, de a zaj növekedése minden értelemben igaz. A nagyvárosok zaja a 21. század legelejére négyszerese lett az 1956-os zajszintnek, és harminckétszerese az 1932-ben mért adatnak. A koncertek hangereje gyakran olyan, hogy a hallószervek és az idegrendszer regenerálódásához hosszú időre, napokra van szükség; a dobhártyához nagyon közeli zenehallgatás pedig (discman, mp3, mp4) fokozottan halláskárosító hatású – különösen, ha a zene hangos. A diákok nagy része naponta több órán át hallgat zenét, ez pedig fárasztó, a zene kikapcsolása vagy lehalkítása pedig hiányérzetet kelt az emberben: igényli az erős ingereket és információkat. A hangos zene után mindenféle csendes beszélgetés, magányos olvasás üresnek, esetleg unalmasnak tűnik.

(7) A gyerekkori tanulás, a világ és az emberek megismerése zömmel történeteken keresztül történik. Az iskolai tantárgyak egy része is történetekként mondja el a tudnivalókat. Történeteket alkotni és elmondani az egyik legfontosabb emberi tevékenység, amely a tapasztalatok átadását, az élmények megosztását, a világ és az események birtokbavételét jelenti. Csakhogy a kifejtett és megformált történetmondás szerepe csökkent a hétköznapi életben. Ennek elsődleges oka a folyamatos kapcsolattartás lehetőségének, mindenekelőtt a mobiltelefon használatának elterjedése. Egy-egy gyerekre naponta többször is rátelefonálnak a szülei, így a nap végén nem kell elmesélnie, mi minden történt például az iskolában. Vagy egy nyaralás alkalmával nem a két hét végén mondja el szóban, megformálva a történetet, milyen élményeket szerzett, hanem folyamatosan tudósít: most itt vagyunk, most meg amott. A jelen idejű tudósítás viszont nem igényli a lényeg kiemelését, az élmények megsűrűsítését, logikus láncra fűzését. A napi beszámoló is rövidebb távú összefoglalást, kisebb történetek elmesélését eredményezi, mint hogyha valaki egy vagy két hét történéseit mondaná el. Amikor arról beszélünk, hogy a hétköznapi életben az írás háttérbe szorult, és sokkal kevesebb levél, élménybeszámoló és napló születik, akkor ugyanennek a jelenségnek egy másik oldalát vettük szemügyre.

Ennek a jelenségnek három további következménye és elágazása van, amelyek azonban már messze túlmutatnak tanulmányunk határain. Az első: ha minden történetet azonnal, folyamatában elmond valaki, akkor az sokat elvesz az átélés, az érzelmek erejéből. Sok kis érzelmek marad, indulatok, de nem átélt nagy félelmek, nagy, megosztható, elbeszélhető örömök, hosszú várakozás utáni beteljesülés, és így tovább. Vizsgálatunk szempontjából ennek talán az irodalomtanításban érezhetőek meg a következményei.

A második: a mobiltelefonon át irányított és ellenőrzött gyerek sokkal rövidebb pórázon marad sokáig, mint amikor enélkül kellett felnőniük a gyerekeknek. Ha egy szülő bármikor ellenőrizheti, hol van a gyereke, mit csinál, elindult-e már az iskolából, hazaért-e, és fordítva: ha egy gyerek ahelyett, hogy maga kényyszerülne bizonyos helyzeteket megoldani, feltalálni magát, esetleg hibázni, akkor sokkal később lesz önálló, lassabban és másképp alakul ki a felelősségérzete. Ez mélyen összefügg azzal, amit a gyerekkori tér beszűküléséről és az elhúzódó gyerekkorról amúgy is tudunk (hogy például a városi gyerekek később közlekednek egyedül, később mennek át egymáshoz, kevesebbet vigyáz rájuk szomszéd, osztálytárs anyukája, két utcával odébb lakó nagymama, később kapcsolódnak be a családi munkamegosztásba). Ez a szűkebb és önállótlanabb idő és tér kap némi kompenzációt a virtuális világok, így a számítógépes világ jelentőségének megnövekedésével.

A harmadik: az élmények átélésnek az kedvez, ha az ember figyel arra, ami történik vele, amit lát, tapasztal. A mobiltelefonok áttörést hoztak abban, hogy szinte bármi azonnal dokumentálhatóvá vált. Lefényképezni, levideózni, a hangot felvenni, egyidejűleg közvetíteni ma már nagyon egyszerű. Ám ez azt is eredményezi, hogy az ember kevésbé nézi meg azt az épületet, ami előtte van, mert úgyis lefotózza, elteszi, hazaviszi. Átélés helyett dokumentálás – ez az érzelmi kultúránk átalakulását jelzi és eredményezi.

(8) Miközben láttuk, hogy az információk mennyisége megsokszorozódott, erősségük is jelentősen megnőtt, ugyanakkor az információk és tudások stabilitása, állandósága csökkent, az egyes információk, szövegek, képek jelentősége csökkent. Mit is jelent a képek devalválódása abban a korban, amit bizonyos értelemben joggal neveznek új képkorszaknak? Valóban elsősorban képek alapján tájékozódunk, az információhordozók elsősorban képek – erről imént volt már szó. Ám attól, hogy a képek száma megnőtt, az egyes képek jelentősége csökkent. Egy régi fényképalbum végiglapozása során kevesebb képet néztünk meg, de azokat alaposabban. Egy mai, az internetre feltöltött fotótárban több ezernyi kép akad, érthető hát, hogy az egyes képekre legfeljebb egy-egy pillantást vet az ember. Régebben, amikor a fotóeljárás drága volt, néhány vagy legfeljebb tucatnyi kép készült egy emberről. Amikor a fotózás tömeghobbyivá vált, jelentősen megnőtt a képek száma, ám a technikai és anyagi lehetőségek limitálták az egy emberről vagy egy eseményről készülő képek számát. És mielőtt valaki elkattintotta a gépét, alaposan megnézte, amit le akart fotózni. Előre válogatott a fényképező, utána készítette a képet. Ma gyakorlatilag szinte végtelen mennyiségű kép készíthető, és nem drágább ezer képpel hazatérni egy spanyolországi utazásról, mint harminchattal. Vagyis a magánéletben és magánfényképezésben egyszerre figyelhető meg a fent említett két jelenség: a képek számának radikális növekedése, és az egyes képek jelenőségének, átgondoltságának, megkomponáltságának ugyanilyen mértékben radikális csökkenése.

A profi képgyártásban ugyanezt a jelenséget figyelhetjük meg: ha húsz vagy ötven tévécsatorna sugároz folyamatosan, ezek számára irtózatosságnak készülnek képi anyagok, ám jelenőségük az ember életében csökken. A háttér-televíziózás és a szörfölés szintén azt eredményezi, hogy a befogadó folyamatosan képekkel találkozik, nagyon gyorsan érzékeli, mit lát a képen, de nem rögzülnek a képek benne, nem válnak fontosakká. És a reklámok világa, a klipek világa, az internet szintén folyamatosan látja el néznie az embereket.

Nemcsak a képek, de mindenfajta információ állandósága is csökken. Nagyon gyorsan értesülünk a hírekről, szinte online követhetjük egy-egy háború vagy forradalom, egy utcai összecsapás vagy bombázás eseményeit. De attól, hogy az eseményekkel szinte egyidejű kapcsolatban állunk, a hírek sokkal gyorsabban el is avulnak. Ma már nem a napilapokból értesülünk arról, mi történt fél nappal korábban, és ettől teljesen átalakult a nyomtatott újságok feladata, és ezzel szövegük, felépítésük, gondolkodásmódjuk is. Ha azonban egy online kiadást nézünk meg, azt látjuk, hogy nem tudjuk megmondani, milyen volt a tegnapi vagy a múlt heti újság: ezek a portálok folyamatos mozgásban vannak. És miközben különféle cikkek, írások, bejegyzések egyrészt elképesztő mennyiségben keletkeznek és megőrződnek, másrészt viszont nem lehetünk biztosak abban, hogy amit ma egy portálon látunk, az tegnap is így nézett-e ki, és holnap megtalálható lesz-e.

Mozgó képvilág veszi körül az embert, a diákot is. Ha egy száz vagy negyven évvel ezelőtti osztálytermet megnézzünk, színes ábrák és néhány fénykép bemutatva, milyen a világ. Ha a tanár Ausztráliát tanította, bevitt két nagy fényképes oktatótáblát, és megmutatta nyolc képben, milyen Ausztrália – a diákokban pedig ez a kép rögzült

és élt utána Ausztráliáról. Ma az ilyen táblák szinte feleslegesek: a példánál maradván Ausztráliáról akármennyi kép bevihető és kivetíthető az aktív tábla segítségével – de azt is tudjuk, hogy a megnézett sok-sok kép mindegyikére nem emlékszik ugyanannyira a diák, mint a néhánnyra. Vagyis kép, szöveg és információ egyaránt nagyon nagy mennyiségben keletkezik, nagyon friss és állandóan frissülő ingereket jelent, ugyanakkor mulandóbb és valóban múltékonyabb lett.

(9) Az olvasás módjában jelentős változásként regisztráltuk, hogy az olvasóra, a befogadóra helyeződött át a hangsúly, és a szerző szándék, intenció jelentősége csökkent. Ugyanez a jelenség megfigyelhető minden más kulturális jelenségnél. Korábban szerzőjük vagy előadójuk koncepciója rendezte együvé az egyes zeneszámokat, dalokat egy gyárilag előállított hanglemezen, majd cd-n. A számok sorrendje, egymásutánja kifejezett valamit aszerint, hogy az alkotó hová helyezte őket. A letöltésekkel, az internetes zeneletöltő tárhelyekkel, az mp3-ak és mp4-ek megjelenésével azonban ennek jelentősége szinte eltűnt, és a hallgató maga állítja össze azt a zenei anyagot, amit hallgatni akar. Ebből a szempontból szinte mindegy is, hogy véletlenszerűen vagy koncepciózusan szerkeszt-e, de az ő akarata érvényesül. A képek és mozgóképek felhasználása ugyanilyen szabaddá vált: szinte bármely kép letölthető, és szinte bárhogy manipulálható, a vágóprogramok elterjedésével pedig mozgóképet is könnyen tudunk szerkeszteni.

A különféle műsorok – rádió, televízió – felhasználását, a megnézés idejét is a befogadó döntheti el. Korábban ezek strukturálták az emberek, a családok idejét: az esti mesét már pizsamában nézték meg a gyerekek, vagy a híradó idejére be kellett fejezni a vacsorát. Attól, hogy a műsorok megjelentek az interneten, és attól, hogy a digitális sugárzás lehetővé teszi, hogy az ember bármit bármikor megnézzon, megszűnt lecsökkenni a szerkesztők koncepciójának jelentősége. A műsorstruktúra és a sugárzási idő, a műsorok egymás mellé helyezése, a műsorok arányai: mindezek egy tényezővé zsugorodtak a sok közül, nem tűnt el a jelentőségük, de mellettük lehetővé vált, hogy a tévénéző a maga szerkesztette műsorstruktúrában nézze-hallgassa a tömegkommunikációs eszközöket.

(10) Mindenfajta kultúra alapja a múlthoz és a hagyományhoz való viszony. Úgy vélem, talán a legfontosabb jelenség, amely az olvasás megváltozásának hátterében áll, hogy a hétköznapi tárgyokban és eseményekben kevésbé éljük át a múlttal való szerves folytonosságot. A tárgyokban ez nagyon markánsan megragadható: egyre hamarabb avuló, rövidebb élettartamra szánt tárgyakat gyártanak, és egyre rövidebb élettartamú tárgyak vesznek körül az embert. Márpedig a tárgyokban mindig a múlt is megtestesül, az emlékezet így vált folyamatossá: hogy valaki örökölte a régi családi Bibliát, a nagypapa túrabakancsát, az apja karóráját, a nagymama szekrényét, az édesanyja szakácskönyvét, esetleg egy fényképet a dédszülőkről.

A mai tárgyak eleve rövidebb élettartamra születnek, és nemhogy öröklésükről beszéljünk, de egy ember életideje alatt is sokszor cserélődnek. Nem készül kétszáz évre bútor, hatvan évre ágynemű vagy cipő. Mindenekelőtt azonban a technikai és elektromos tárgyak fejlődésében és cserélődésében figyelhető ez meg. Ha a diákok generációjának legfontosabb tárgyaira gondolunk: ki tervez vagy vásárol nemhogy ötven, de tíz évre mobiltelefont, cd-lejátszót, digitális könyvet, laptopot? Pedig ezek között a tárgyak között töltik a gyerekek az életük egy jelentős idejét, de egy tavalyelőtti notebook már gyakran elavultnak számít.

Vagyis a tárgyokban nehezebb tetten érni és megélni a múlttal való folytonosságot. Az események (rítusok, ünnepek) és kulturális hivatkozások sokkal kevésbé avulnak ilyen gyorsan, de azokban is megfigyelhető, hogy hamar és könnyen elfelejtődnek szokások és hagyományok, továbbá az a kulturális szótár, ami közös hivatkozási alap lehet.

*

Befejezésül először mentegetőznöm kell: az olvasó mostanra azt gondolhatja, mindezeket a jelenségeket kárhoztatom, rossznak gondolom, megbélyegzem. Holott erről nincs szó: magam is használom ezeket az eszközöket és technikákat, internetes és tömegkommunikációs csatornákat, és gyakran ámulva csodálom, mi mindenre képesek. Továbbá ámulva csodálom azt, hogy a nálam sokkal fiatalabbak, a ma tizenévesek milyen otthonosan és kreatívan használják mindezeket a lehetőségeket. Vagyis egyrészt személyesen nem akarom bántani azt a világot, amelyben élünk, másrészt objektívan sem valamiféle kultúrpeppszimizmusnak kívánnék hangot adni. Nem: ezeket a jelenségeket léteznek, itt vannak közöttünk, élünk velük, és nemcsak hogy nem megfordíthatóak, de nem is gondolom, hogy harcolni kellene ellenük. Nem kívánnám továbbá tanítványainkat, a diákokat, a tizenéveseket sem kárhoztatni: ők csak azokkal a lehetőségekkel élnek, amelyeket a mai felnőttek világa kifejleszt, legyárt, eléjük tesz.

Inkább azt a kérdést kell újra és újra megfogalmazni, hogy ha mindezek a jelenségek léteznek, ha valóban megváltozott a olvasás módja, technikája, valamint az a kulturális közeg, amelyben élünk, de az olvasást továbbra is értéknek és egyik legfontosabb kulturális technikánknak és az áthagyományozás egyik legfőbb eszközének tartjuk, akkor ebből milyen következtetések és feladatok következnek az iskolákra, a könyvtárakra, a múzeumokra, és minden más kulturális szereplőre.

Irodalom

Fenyő D. György (2006, szerk.): *Kiből lesz az olvasó? Ötletek, módszerek szülőknek, pedagógusoknak*. Animus Kiadó, Budapest.

Gombos Péter (2013): *Dobj el mindent... és olvas! Esszék olvasáspedagógiáról, gyermek- és ifjúsági irodalomról*. Pont Kiadó, Budapest.

Pennac, D. (2001): *Nemkötelező olvasmány*. Fordította Székely Sz. Magdolna. Fekete Sas Kiadó, Budapest.